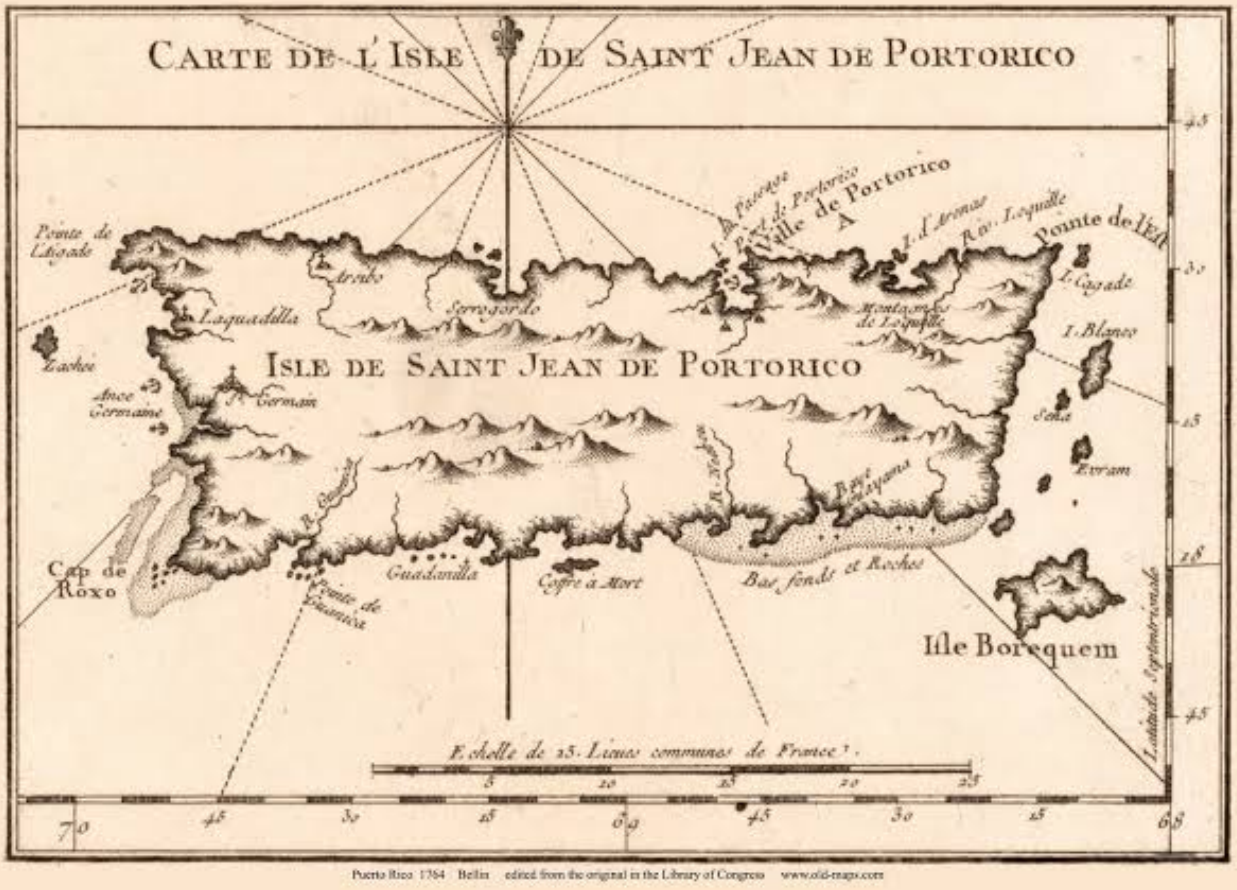

Llambregades sobre la primitiva toponímia catalana de «Porto Rico»

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 16-11-2026

En Jordi Bilbeny rastreja mapes antics de l'illa de Porto Rico i hi troba topònims catalans i d'altres que fan pensar que els anteriors també ho havien de ser.

Cercant informació sobre En Joan d'Agramunt i el seu cosí barceloní Joan Ponç, que, al 1511, han d'anar a explorar i poblar una "terra nova" a les actuals costes dels Estats Units d'Amèrica, he hagut de consultar un gavadal de documentació sobre els primers exploradors de Porto Rico, la Florida i Terranova.

Com ja haureu detectat de seguida, el cosí d'En Joan d'Agramunt es diu igual que el famós governador de Porto Rico, que després seria el conqueridor i poblador de la Florida i de les illes Bahames: Juan Ponce, dit també Juan Ponce de León. Efectivament, a la documentació castellana, com era previsible, apareix En Joan Ponç, esmentat «Ponce» o «Ponçe». I encara el podem trobar citat com a «Joan», «Johan» o «Xoan». Amb la qual cosa cada vegada es feia més forta la impressió que darrera el castellà Juan Ponce o Johan Ponçe, que es va embarcar en el segon viatge colombí, al 1493, a la capital catalana, s'hi podia amagar el nostre Joan Ponç de Barcelona. De fet, En Felip Rodríguez fa uns anys que ja ens va suggerir que, possiblement, En Joan d'Agramunt i En Juan Ponce podien haver estat una mateixa persona, cosa que també en posava de relleu la seva catalanitat.

Ho fos o no ho fos, hem de pensar que els Ponç i els Agramunt eren cosins. I que els Agramunt van emparentar amb els Torres, car Na Margarida d'Agramunt es va casar amb el batlle general de València Diego de Torres, i que tots dos van ser els pares de Na Joana de Torres (o de la Torre), cambrera de la reina Isabel i íntima amiga i confident d'En Cristòfor Colom, i d'En Pere i de N'Antoni de Torres, militars i navegants que anaren amb el Gran Almirall en els primers viatges transoceànics.

A més a més, els Torres i els Ponce també s'emparentarien, car sabem que la filla d'En Juan Ponce, Na Catalina Ponce, es casaria amb En Joan de la Torre o Torres, «mestre-sala dels Reis Catòlics» i germà d'En Ferran de la Torre, un dels responsables de la fosa de l'or de Sant Joan de Porto Rico, al capdavant de la qual hi havia, precisament i

justament, En Juan Ponce. Aquest, per torna, i per acabar-ho d'arrodonir, tenia per lloctinent de tresorer En Francesc de Cardona. I no hem d'oblidar que els Cardona i els Colom també eren parents.

Per tant, si podíem llucar per sobre la maquinària tergiversadora de la censura d'estat, que ha reescrit tots aquells fets a benefici exclusiu i excloent de Castella, la sospita que En Juan Ponce podia ser, en realitat, En Joan Ponç, anava creixent cada vegada més, i s'anava confirmant, a poc a poc, amb les noves troballes que anava fent.

D'afegit, hi ha rastres lingüístics que tampoc no ens poden deixar indiferents, com el fet que trobem a l'illa de Sant Joan de Porto Rico, en els mapes de navegar dels segles XVI i XVIII, una munió de topònims catalans que ens indica, de tot en tot, que la llengua d'aquells primers pobladors havia de ser la catalana.

Així, al mapa d'En Rigobert Bonne, del 1787, hi trobem l'«I[lla dels] Serpents», «Punta de l'Aiguade», «Bas fondo» o «Punta de l'Est».

L'«I[lla dels] Serpents», «Punta de l'Aiguade» i «Bas fondo» al mapa de l'«Isle de Porto-Rico» d'En Rigobert Bonne, del 1787.

Precisament, en català, tenim que «aiguada», d'acord amb el Diccionari Alcover-Moll, és la «provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'una nau». Cosa que es va donar en el bateig d'aquest topònim, fet justament per En Colom al primer viatge, perquè, com indica En Salvador Brau, hi va trobar un punt o un pou d'abastiment d'aigua, que després van continuar utilitzant els navegants en els seus viatges i exploracions. També trobem el topònim «Ayguada» o, encara el català ja col·loquial d'«Aigada», en un mapa de Puerto Rico del 1759, fet per un autor anglès anònim, tant en el nom del port com de la punta, però també en el del convent de «San Francisco de Layguada».

«Punta de l'ayguada», Port de «l'aygada» i convent de Sant Francesc de «l'ayguada», en un mapa d'autor anònim anglès del 1759.

Si no tinguéssim, doncs, aquest parell de mapes que diuen explícitament «Aiguade», «Ayguada» i «Aygada», no hauria pogut detectar-ne la seva catalanitat, perquè a la quasi totalitat de la resta de mapes que he consultat, el topònim és sempre «Guada» o «Aguada». Però, l'indret on els navegants feien aiguada era i és un port. I així el veiem indicat. A la carta de navegar d'En Samuel Champlain, del 1599, s'hi llegeix «Pot», cosa que ens revela el mot anterior català de «port», malmès de còpia en còpia.

«Pot de la guade» al mapa d'En Samuel Champlain, de 1599.

I, per bé que el nom no és directament un catalanisme, el fet que no hi hagi cap «Cabo Rojo» a la geografia castellana d'Espanya, el «Cabo Roxo» de l'illa antillana ens podria remetre, per la fonètica i per la seva semblança amb la pedra tallada i abrupta, al «Cap Roig» de Palafrugell.

Cap Roig (Catalunya).

Cabo Roxo o Rojo (Puerto Rico).

Veiem, conformement, al mapa de l'Abraham Ortelius, del 1592, «Porto Bono», que ens duu a Port Bou, car, entre el segle XV i el XVII trobem documentada aquesta vila i el seu port com a «Port Bo». I veiem alhora «Cabessa la Nord», pèssima traducció d'un Cap del Nord. O «R[iu] doce», que ha de provenir de «dolce» i, aquest, alhora, de «dolç», molt possiblement en referència a l'aigua dolça –potser més del normal– que hi devien tastar.

«Cabessa la Nord», «Porto Bono», «R. Doce» i «S. Ian de Porto Rico» al mapa de l'Abraham Ortelius, del 1592.

A tocar de la costa de Porto Rico, al mateix mapa de l'Ortelius, també hi localitzem una «Illa Mona» perfectament identificable amb l'illa de la Mona que hi ha davant la costa de Xàbia.

L'illa de la Mona, a Xàbia (buceoysnorkel.es).

Si ara fem un cop d'ull al mapa d'En Pieter Goos, del 1680, veiem que, al sud, hi ha un altre topònim curiós: «Bonda de Inferna» o «Kusta de Infarna», que fa referència a un tros de la costa. Em sembla més que evident que aquests «inferna» i «infarna» són la transcripció maldestra del mot «infern», que devia de constar a les primeres cartes de navegar, avui perdudes. I «kusta» no pot ser res més que «costa», pronunciat a l'empordanesa o a la rossellonesa, que acostumen a pronunciar «u» la «o» tònica, atès que sempre estem parlant d'un tros de costa. Llavors, com que, en un altre mapa, també tenim el topònim «Bocas de los Infrernos», ara resulta clar que «bonda» seria una distorsió del copista per «boca».

«Kusta de Infarna» i «Bonda de Inferna» al mapa d'En Pieter Goos, de 1680.

I també trobem, al mapa d'En Johannes Vinckeboons, del 1639, el riu «Manatí» i un indret, a la costa, dit la «Sardinera». Pel que fa a «manatí», En Francesc Jutglar ja va suggerir que es tractaria d'un mot català, relacionat amb «mà» i «manat» i que, perfectament en podria ser un diminutiu, perquè, de fet, el manatí té unes manetes prop del cap. I encara que «Sardinera» sigui una paraula compartida amb el castellà, el fet que les sardines són un peix quasi exclusivament mediterrani em suggereix que el topònim l'havien de generar mariners d'aquella mar, o sigui, catalans. Avui dia, «la Sardinera» és una platja en forma de caleta que hi ha a la costa nord de l'illa, a la ciutat d'Hatillo. I no m'estranyaria gens que fos batejada amb aquest nom precís, perquè té una certa semblança amb la Cala Sardinera de Xàbia.

«Manatí» i «Sardinera» al mapa de Porto Rico d'En Johannes Winckeboons, del 1639.

Cala Sardinera, a Xàbia.

Playa Sardinera, a Puerto Rico.

A més a més, és força conegut que l'illa que hi ha a l'entrada de la gola i badia de Porto Rico ha rebut des del començament el nom d'«isleta»: d'Isleta de Sant Joan o Isleta de San Juan. Així també ho he trobat en un dels primers

mapes fets de l'illa i ciutat de Sant Joan, el 1519, i atribuït a En Rodrigo de Figueroa. El mapa anava acompanyat d'un escrit al rei Carles I, datat el 12 de setembre de l'any corrent, que duia –també amb la paraula «ysleta» inclosa– el títol següent: «Carta del lysenciado Figueroa a Su Maxestad describiendo la ysleta, y la cibdad de Puerto Rico». No cal que us expliqui que, d'ençà d'En Colom, la majoria de cronistes recolliran aquest mot i el faran servir, tant per a designar una illa petita, com per anomenar explícitament l'isleta del port de Sant Joan.

La «ysleta» de Sant Joan, al mapa d'En Rodrigo de Figueroa, de 1519.

No cal que m'hi estengui, perquè entra pels ulls, que «isleta» és un diminutiu d'«isla». Però, malgrat que ens sembli que «isla» és una paraula castellana, no és ben bé així, puix que la trobem documentada ja al segle XIV en català als Ardits i Claveria de la Ciutat de Barcelona, del 1395, i a les Crides i Edictes de Mallorca, del 1389. Com a corroboració final, vull remarcar que En Colom ja farà servir el mot «isleta» vint vegades al Diari del seu primer viatge transoceànic per indicar petites illes que s'anirà trobant al Carib, entre el 1492 i el 1493. Finalment, Na Maia Sherwood, en un article preciós sobre aquest mateix topònim, intitulat «"Isleta de San Juan": ¿un arcaismo conservado en la toponímia?», reconeix que el diminutiu -eta és «d'origen francès» i que «tampoc no és part del lèxic comú actiu portorriqueny», ja que els portorriquenys «típicament anomenem les illes petites com a "islitas" i, si són rocalloses i despoblades, "islotes" o "cayos"». Llavors, cal interpretar com un altre catalanisme «l'isleta» de Sant Joan, nom que s'ha preservat intacte fins avui dia.

La «Isleta» de Sant Joan, a Porto Rico, al llibre d'Antonio de Herrera, Història General de les Índies, del 1601.

Mapa actual de la «Isleta de San Juan», any 2013.

«Isleta de San Juan».

I s'ha conservat també intacte, encara que tampoc no ho he trobat als mapes més antics, el terme «cala» i «caleta», amb idèntic diminutiu català.

És ben coneguda a l'illa la «cala de San Joan», entre el bastió de Sant Agustí i la porta de Sant Joan, on sabem que al segle XVI, tal com ens ho recorda En Cayetano Coll a les seves Leyendas Puertorriqueñas, hi sorgien les naus.

«Cala» o «Caleta» de Sant Joan, al Vell Sant Joan (cosasdeviajeros.com).

Avui dia hi ha dos carrers coneguts que duen el terme «caleta»: el de «la Caleta de Sant Joan» i un altre dit de «la Caleta de les Monges», al nord del Vell Sant Joan, entre la muralla i el mar, a tocar de la porta de Sant Joan. A la resta

de l'illa s'hi troben les platges dites «Caleta de las Salinas, a Guánica; la «Caleta de los Cabullones», a Ponce, i la «Caleta del Ojo» o «del Ojo del Buey», a Dorado. I, encara, fullejant la Historia de Puerto Rico, d'En Lucas Morán, hi he pogut detectar la «Caleta de los Frailes», prop del convent de sant Francesc, a Rincón. I tafanejant alhora l'estudi d'En Manuel Ubeda sobre la Isla de Puerto-Rico, editat al 1878, hi topo, a més a més de l'esmentada «Caleta de los Frailes», amb la «Caleta de Santa Catalina», la «Caleta de Cabrón» i la «Caleta del Morrillo», on l'illa hi havia disposat, entre d'altres indrets, diverses peces d'artilleria per a la seva defensa. En d'altres llibres hi veig esmentada la «Caleta del Escambrón», la «Caleta del Boquerón», la «Caleta Salinas» o la «Caleta Parguera».

Pel que fa al topònim «Escambrón», és més que versemblant que pugui derivar del mot català «cambró» o «cambrot», amb l'article salat «es». Així tindríem una cala d'Es Cambró, que s'hauria castellanitzat més tard com a «Escambrón», perquè precisament aquesta cala pren la forma d'una cambreta, cambró o cambrot.

Cala de l'«Escambrón», a Sant Joan (facebook.com).

El mot «cala», el trobem ben viu en el català dels segles XIV i XV. I, com que els catalans vam passar a grans estols a les Antilles –per més que la història oficial ens ho hagi escamotejat–, on es van establir per sempre més, mentre d'altres hi anaven i, tot fent negocis, tornaven a Catalunya, no es pot menystenir la possibilitar que, sobretot, en certs indrets costaners, siguem davant d'un manlleu evident de la nostra llengua.

Íntimament relacionat amb aquest article salat «es», propi de les comarques catalanes nord-orientals i de les terres balears, ara em sembla molt apropiat parlar del topònim «La Tuna», a Maunabo, que ha de tenir el seu antecedent al nostre «Sa Tuna», de Begur, ja que les semblances de la punta que sobresurt tant a la platja portorriquenya com a la catalana, són més que colpidores.

«La Tuna», al plànol de l'illa fet al temps del governador Miguel de Muesas, al 1769.

Punta de la Tuna.

Sa Tuna.

Fins i tot, s'ha conservat en múltiples mapes i cartes de navegar el nom mateix de l'illa, que veiem tot sovint escrit «Porto Rico», en castellà, francès, holandès i alemany fins ben bé al segle XIX, com tot seguit us exposo:

«Porto rico» al mapa Americae del «castellà» Diego Gutiérrez, del 1562.

«Porto Rico», al llibre holandès Reys-Gheschrift Van de Navigatien der Portugaloysers in Orienten, d'En Ian Huyghen van Linschoten, del 1595.

«Porto Rico» a l'Histoire de la Navegation, d'En Ian Hugues, del 1638.

Mapa de de la ciutat i castell de «Porto Rico» al mapa de l'holandès Johannes de Laet, del 1644.

«Porto Rico» i «S. Iuan de Porto Rico» al mapa d'En Johannes Van Keulen, del 1684.

«Saint Jean de Portorico», «Port de Portorico», «Ville de Portorico», Punta «de l'Aigade» i Punta «de l'Est» al mapa francès d'En Nicholas Bellin, del 1764.

Al llibre Neuere Geschichte der Chineser, Japaner, Indier, Persier, Türken, Russen und Amerikane, publicat a Berlín al 1777, hi podem llegir en alemany «Die Insel Porto Rico, oder Portorik».

I, encara, podem documentar «Porto Rique» en anglès, si bé en textos narratius o poètics, pronunciat «porto rik», que ens remet directament i sense embuts, com el text suara exposat del llibre alemany de la Neure Geschichte, als mots catalans «port» i «ric», perquè en devia ser el topònim original.

Al poema d'En Ralph Waldo Emerson, «The Humble bee», del llibre American Poems (publicat a Londres al 1872), el nom de l'illa de «Porto Rique» rima amb «to seek».

I el més sorprenent de tot: trobem «Porte Ricot» encara en algun mapa escadusser, com el sobrecitat d'En Champlain, del 1599. El «Porte Ricot» que veiem aquí és l'expressió catalana pura d'un port riquíssim. O molt bo, car ric, en català, és sinònim de bo. L'Antoni de Ferrera (dit Herrera als llibres reescrits) expressa que li van posar aquest nom «per ser el port molt bo, tancat, i segur de tempestes». Dada que ha confirmat a les darreries del segle passat En José Luis Vivas, car, exposa que En Juan Ponce, explorant aquella illa, va arribar «a una badia, a la costa nord, tan excel·lent i formosa, que l'espanyol la va anomenar un port ric». No hem tampoc d'oblidar que, al català del XVI, «ricot» és l'augmentatiu de «ric». Aquest és un terme que faig servir per expressar que, quan En Cervantes (o Servent), a la segona part d'El Quixot, gairebé a la mateixa època que En Champlain dibuixava el seu mapa, ens parla d'un vell conegut seu, ric comerciant morisc, dit «Ricote», darrera s'hi amaga el catalanisme evident de «ricot»: el mateix que es podia haver fet servir per designar aquell port natural tan meravellós i ric que va donar nom a l'illa.

Per acabar, hauríem de tenir present que a les Balears hi ha diversos topònims, encara vius avui dia, que contenen el mot «Porto» al començament, els principals i més coneguts dels quals són: Porto Colom o Portocolom, a Felanitx; Porto Cristo o Portocristo, a Manacor; Porto Petro o Portopetro, a Santanyí, i Porto Pi o Portopí, a Palma. Fet que permet conjecturar que, tal vegada, el nom primigeni de l'illa podria haver estat «Porto Ric», sense que això no suposés cap raresa ni cap irregularitat de la llengua catalana.

«S. Iovan de Porte Ricot», al mapa d'En Samuel Champlain, de 1599.

Per això, també és notori i revelador que fins a la primera meitat del segle XX, els habitants de l'illa fossin coneguts amb el gentilici de «portorriqueños». Això es pot veure encara perfectament al Nuevo Diccionario Español-Alemán, d'En Theodor Stromer, publicat a Berlín al 1897, on a l'accepció «Portorriqueño» l'autor hi especifica «aus Portoriko»; és a dir: «de Porto Rico».

Nuevo Diccionario Español-Alemán, de Theodor Stromer; F. A. Herbig, Editor; Berlín, 1897, p. 614.

Amb la qual ara cosa podem entendre amb tota transparència que el gentilici antic era format sobre el mot català «port». Vull dir que el gentilici originari era «portorriqueño» i no pas el «puertorriqueño» actual, que l'ha acabat substituint, sota els auspicis de la Real Academia Española, gairebé per imperatiu legal.

Jordi Bilbeny

Abadia de Solivella,

2-5 de novembre del 2026